Vnútorná úprava hrobov z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska

LUCIA ALLMANOVÁ

Fakulta humanitních vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Významnou etapou vo vývoji včasnostredovekého Slovenska je obdobie avarského kaganátu, ktorý možno z časového hľadiska vymedziť jeho vznikom (567/568) a jeho postupným zánikom (788/803). Niekoľko storočí existencie avarskej ríše sa na Slovensku podpísalo predovšetkým na materiálnej kultúre. a pohrebnom ríte.

Výrazným ukazovateľom hospodárskych, kultúrnych a spoločenských zmien v období avarského kaganátu je pohrebný rítus, ktorý na území Slovenska charakterizujú predovšetkým kostrové pohrebiská. Častokrát s bohatou výbavou pochovaných jedincov a komplikovane upraveným hrobovým interiérom. Zo Slovenska, ktorého len časť patrila do sféry avarského kaganátu a jeho kultúry, je známych okolo 100 pohrebiskových lokalít so 6500 odkrytými hrobmi.[1]

Z veľkej skupiny pohrebísk sme si preto vybrali deväť lokalít, ktoré možno považovať za dostatočnú reprezentačnú vzorku vnútornej úpravy hrobov z obdobia avarského kaganátu na Slovensku. Ide o tieto pohrebiská: Želovce, Holiare, Štúrovo, Košice-Šebastovce, Nové Zámky, Bernolákovo, Šaľa-Veča, Prša II a Devínska Nová Ves. Celkovým počtom odkrytých hrobov patria tieto lokality medzi najväčšie s rôznymi variáciami vnútorných úprav.

Z deviatich vytypovaných lokalít sme vytvorili databázu, ktorá v sebe zahŕňa takmer všetky informácie, ktoré sa nám podarilo o nich získať. To znamená, že každý jeden hrob z vybranej vzorky pohrebísk sme podrobili detailnému preskúmaniu, nielen čo sa týka hrobového interiéru, ale aj hrobového inventáru. Pozornosť sme venovali aj pochovaným jedincom, pri ktorých zohrávalo dôležitú úlohu najmä pohlavie.

Počet hrobových jám v našej databáze je 3009, pričom každý jeden hrob sme sa snažili zaradiť do niektorej nami vyčlenenej skupiny vnútornej úpravy hrobovej jamy.

Pri získavaní a následnom spracovávaní údajov sme sa stretli s viacerými ťažkosťami, ktoré do určitej miery mohli aj ovplyvniť výsledok našej práce. Napr. v publikácii o pohrebisku v Nových Zámkoch bádateľka Z. Čilinská vo viacerých prípadoch uvádza, že sa v hrobe nachádzala na dne priehlbeň, ale neuviedla, či pri hlave alebo pri dolných končatinách pochovaného jedinca. S rôznymi nepresnosťami sme sa stretli pri každej lokalite.

Vnútornú úpravu hrobovej jamy bolo možné na základe technickej náročnosti rozdeliť na niekoľko skupín: úprava dna, úprava stien, úprava pomocou kameňov a početné drevené konštrukcie a ich variácie.

Do prvej skupiny sme zaradili úpravu dna hrobovej jamy, pretože sa domnievame, že v tomto prípade museli pozostalí pri úprave hrobového interiéru preukázať najmenej technickej zručnosti.

Úprava dna hrobovej jamy

Pri terénnom výskume väčšiny lokalít na Slovensku z obdobia avarského kaganátu sa venovala len minimálna pozornosť práve úprave dna hrobovej jamy a tak nám chýbajú ucelenejšie poznatky o takomto spôsobe úpravy. Napriek mnohým prekážkam sa nám

[1] Zábojník, J.: Slovensko a Avarský kaganát. Bratislava 2004, s.12.

podarilo vyčleniť niekoľko zaujímavých typov.

Najpočetnejšiu skupinu z deviatich pohrebísk predstavujú hrobové jamy s rovným dnom (obr. 1), kedy pozostalí po vykopaní hrobu len udupali zem na dne a mŕtveho položili na rovnú plochu. Oveľa menej sa vyskytujú hroby so šikmým dnom (resp. mierne zošikmeným dnom), pričom zošikmenie môže smerovať k hlave alebo k dolným končatinám mŕtveho (obr. 2).

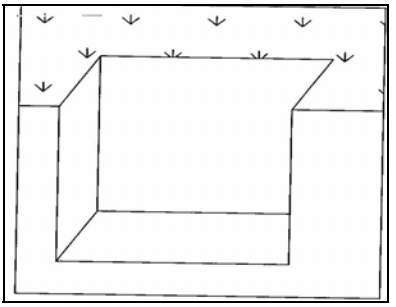

Obr. 1. Hrobová jama s rovným dnom.

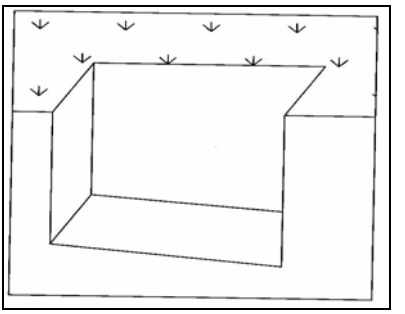

Obr. 2. Hrobová jama so šikmým dnom.

Predpokladáme, že zošikmenie dna bolo spôsobené viacmenej náhodou. Na druhej strane, ale ani nemôžno vylúčiť možnosť, že to bolo spôsobené zámerne.

Najmenšiu skupinu v počte hrobov predstavuje dno prehĺbené (korytovité) a vypuklé. V hrobovej jame s korytovitým dnom leží jedinec v tzv. priehlbni s hlavou položenou vyššie ako jeho dolné končatiny (obr. 3, 4)

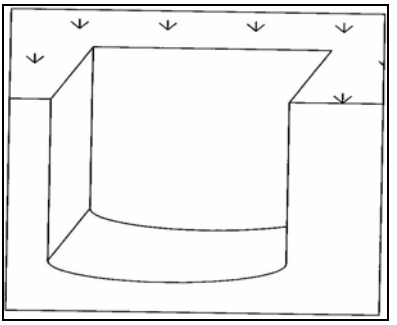

Obr. 3. Hrobová jama s korytovitým dnom.

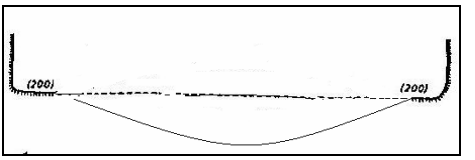

Obr. 4. Hrobová ja ma s korytovitým dnom.

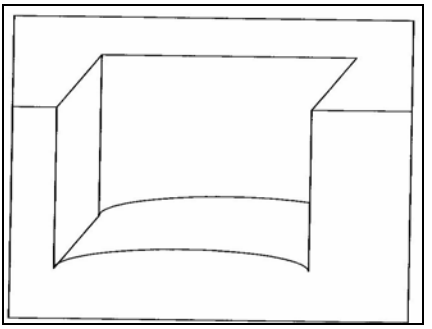

Obr. 5. Hrobová jama s vypuklým dnom.

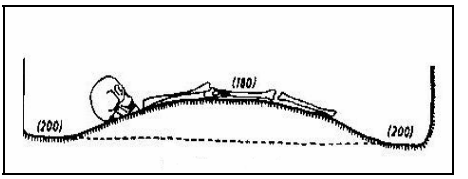

Obr. 6. Hrobová jama s vypuklým dnom.

Podobne ako pri korytovito upravenom dne, tak aj pri vypuklom dne nebolo možné zistiť žiadne zrejmé dôvody takejto úpravy (obr. 5, 6).

Komplikovanejším typom úpravy dna je vyhĺbenie jednej alebo dvoch priehlbní do dna hrobu. Najčastejšie boli situované pri hlave, oveľa menej pri dolných končatinách pochovaného jedinca (obr. 7-10). Zo skúmaných pohrebísk priehlbne úplne dominujú v Nových Zámkoch (obr. 8), vo vyššom počte aj Holiaroch (obr. 9) alebo v Želovciach.

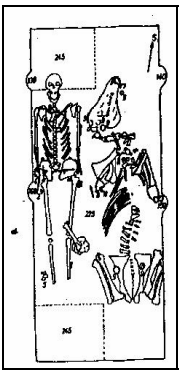
Obr. 7. N. Zámky, h. 123.

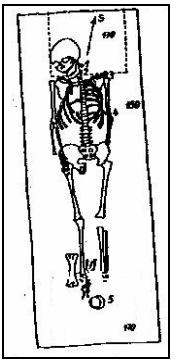
Obr. 8. Holiare, h. 276.

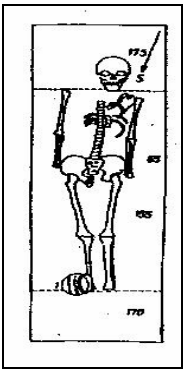
Obr. 9. Holiare, h. 69

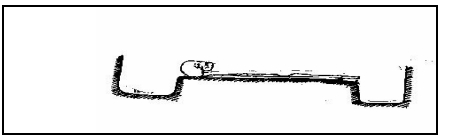
Obr. 10. Priehlbeň pri hlave a dolných končatinách.

So zaujímavo upraveným dnom hrobovej jamy sme sa stretli na pohrebisku v Bernolákove v hrobe č. 43 (obr. 11). Bádateľka Ľ. Kraskovská sa domnievala, že celá plocha dna bola vymazaná vrstvou hliny, ktorá po zaschnutí vytvorila niekoľko centimetrov hrubý náter.[2] Na pohrebisku v Prši II. v hrobe č. 6 bolo napr. dno vypálené kúskami vápna, ktorého zbytky sa našli rozsypané po celej jeho ploche (obr. 12).[3] Domnievame sa, že funkčnosť zachytenej úpravy na obidvoch pohrebiskách mohla byť rôzna. Najpravdepodobnejšie ide o ochranno-hygienický charakter ako sa domnieval J. Eisner.[4] Vypálenie dna vápnom sa neviaže len na jedno chronologické obdobie. Je charakteristické aj pre mladšie pohrebiská z 9. - 12. storočia.

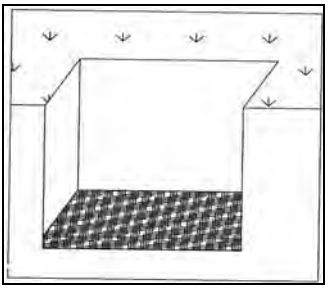
Obr. 11. Vymazanie dna vrstvou hliny.

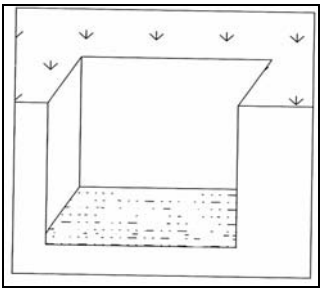
Obr.12. Kúsky vápna situované na dne hrob. jamy.

[2] Kraskovská, Ľ.: Pohrebisko v Bernolákove. Slov. Arch. X-2, 1962, s. 435.
[3] Točík, A. : Sídlisko a pohrebisko z doby avarskej v Prši. Slov. Arch. 11, 1963, s. 127.
[4] Eisner, J.: Devinská Nová Ves. Slovanské pohřebište. Bratislava 1952, s. 359.

Úprava stien hrobovej jamy

Komplikovanejšiu vnútornú úpravu predstavuje úprava stien hrobovej jamy. Podobne ako pri predchádzajúcej skupine aj teraz vyčleníme niekoľko rôznych typov.

Pri podrobnom skúmaní hrobových jám na jednotlivých pohrebiskách sme zaznamenali niekoľko variácií úprav. Detailnejšiemu deleniu hrobov s odlišne upravenými stenami sa venoval najmä bádateľ A. Točík v rámci pohrebísk Holiare a Štúrovo.[5]

Úpravu stien hrobovej jamy sme na základe získaných údajov z deviatich pohrebísk rozdelili podľa nasledovnej štruktúry:

- zvislé steny
- šikmé steny
- vymazanie stien vrstvou hliny
- stupňovité členenie stien: jednoduché stupne, dvojité stupne
- výklenok slúžiaci ako hrobová komora: podmoľového typu
  tunelového typu
- výklenok slúžiaci na odkladanie hrobovej výbavy

Zvislé steny hrobovej jamy sú najrozšírenejším typom vnútornej úpravy úplne prevládajúcom na všetkých pohrebiskách. Jeho prevedenie záviselo najmä od pôdnych podmienok v danej oblasti (obr. 13).

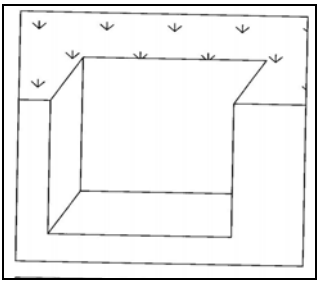

Obr. 13. Zvislé steny hrobovej jamy.

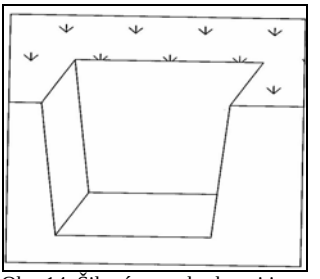

Obr. 14. Šikmé steny hrobovej jamy.

Šikmé steny hrobovej jamy

Ďalším typom úprav stien hrobu sú šikmé steny, ktoré sa pri porovnaní s prvou skupinou nevyskytujú tak často (obr. 14). Zošikmenie je spôsobené inými rozmermi hrobu pri ústí ako pri dne. Domnievame sa, že hlavným dôvodom takejto úpravy bola predovšetkým snaha zabezpečiť steny hrobu proti zosuvu piesčitej pôdy.

Vymazanie stien hrobovej jamy vrstvou hliny

Zvláštnou vnútornou úpravou, ktorú sa nám podarilo zistiť v dvoch hroboch len na pohrebisku v Bernolákove, bolo vymazanie stien hrobovej jamy vrstvou hliny, čím vznikol niekoľko centimetrov hrubý náter. V hrobe č. 8 vykopali uprostred dna hrobovej jamy vlastnú hrobovú komoru, ktorá dosahovala hĺbku 55 cm. Otvor komory bol vymazaný na šírku 25-45 cm vrstvou riedkej hliny, ktorá po zaschnutí vytvorila 2,5 cm hrubú vrstvu. Strednú časť vlastnej komory prekryli pozostalí ešte drevenou doskou hrubou 3 cm. Okrem hlineného výmazu sa v hrobe nenachádzala žiadna iná vnútorná úprava hrobovej jamy.[6]

[5] Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Catalogi Arch. 1. Bratislava 1968, s. 29-31.
[6] Kraskovská, Ľ.: Pohrebisko v Bernolákove, s. 427.

Stupňovité členenie stien hrobovej jamy

Z technickej stránky je komplikovanejšou úpravou stien hrobu stupňovité členenie jednej alebo viacerých stien. Počet a predovšetkým umiestnenie stupňov v hrobe býva rôzne a ich variabilným rozmiestnením sa mohla hrobová jama smerom ku dnu zužovať alebo skracovať (obr. 15-18).

Takto upravené hroby sme zistili na siedmich pohrebiskách, pričom je potrebné brať do úvahy, že pri viacerých výskumoch pravdepodobne nebola stupňovitá úprava vždy spozorovaná.

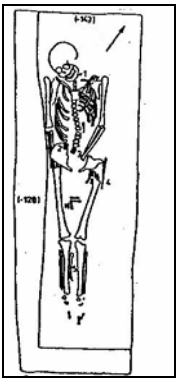

Obr. 15. N. Zámky, h. 517.

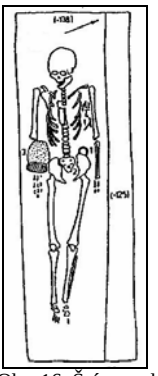

Obr. 16. Štúrovo, h.7.

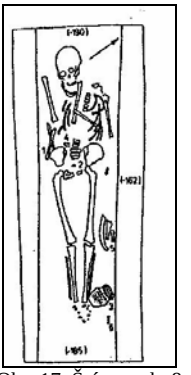

Obr. 17. Štúrovo, h. 8

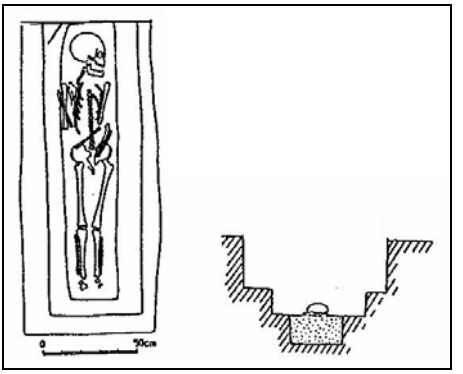

Obr. 18. N. Zámky, h. 298.

Stupne v tom istom hrobe neboli nikdy rovnako vysoké alebo široké a neraz sa od seba svojimi rozmermi výrazne odlišovali. Rozdiel v šírke sa pohyboval od 5 do 15-30 cm na každej strane a výška od 10 do 100 cm. Napr. na pohrebisku v Nových Zámkoch v hrobe č. 517 dosahovali stupne výšku 25-35 cm, v hrobe č. 430 až 90-100 cm.[7] V Štúrove sme namerali napr. v hrobe č. 8 ich výšku 70-80 cm, v hrobe č. 7 60-70 cm.[8]

Technika vyhlbovania hrobových jám zúžením dlhších a skrátením kratších stien, niekedy skombinovaná rozličnými drevenými konštrukciami sa naďalej používa aj v období Veľkej Moravy napr. v rámci Slovenska, v Zadunajsku alebo na susednej Morave. Stupňovitá úprava stien má svoje zastúpenie nielen na plochých pohrebiskách, ale aj v hroboch, ktoré boli situované pod mohylami.

[7] Čilinská, Z.: Slawisch- awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Arch. Slovaca Fontes 7, 1966, s. 104.
[8] Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Arch. Slovaca Catallogi 2, 1968, s. 32.

Výklenková úprava

Výklenok slúžiaci ako hrobová komora je ďalším typom úpravy stien hrobovej jamy, ktorý máme doložený len na niektorých pohrebiskách v rámci Slovenska. Jeho prevedenie pozostávalo z podkopania dlhšej, resp. kratšej steny hrobu do podoby výklenku (obr. 19). Na základe jeho funkčnosti ho bolo potrebné rozdeliť na dve rozdielne skupiny: výklenok vo forme hrobovej komory a výklenok slúžiaci na odkladanie niektorých častí hrobovej výbavy (milodarov).

Výklenok vo forme hrobovej komory môžeme považovať za veľmi špecifický tvar hrobu v rámci strednej Európy, čiastočne známy už od doby rímskej, zhruba od 1. stor. n. l., pôvodný v oblasti stepí Euroázie a viaže sa výlučne s rozličnými nomádskymi etnikami.[9]

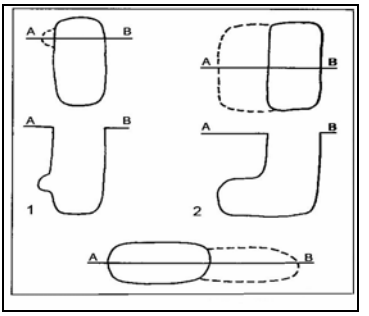

Obr. 19. Schéma včasnostredovekých výklenkových hrobov v strednej Európe. 1- hrob s výklenkom pre prílohy, 2- výkl. hrob podmoľového typu (podľa Staššíková-Štukovská 1996, obr. 1)

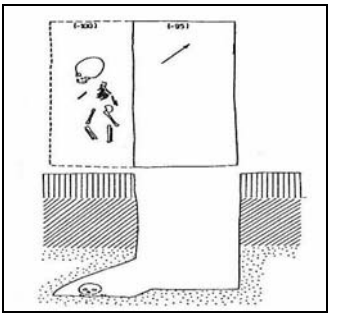

Obr. 20. Šaľa -Veča, h. 5

Hrob s výklenkovou úpravou steny sa obyčajne skladá z obdĺžnikovej hrobovej jamy najčastejšie s rovným dnom, ktorý má niektorú stenu podkopanú do podoby priestrannej dutiny (komory). Vyhĺbená hrobová komora mala najčastejšie obdĺžnikový, resp. pretiahnutý oválny tvar. Zo skúmaných pohrebísk z územia Slovenska sme takúto úpravu zistili len na pohrebisku v Šali-Veči (obr. 20). V hrobe č. 5 bola v hĺbke 75 cm podkopaná dlhšia stena hrobovej jamy do podoby výklenku v ktorom ležala kostra detského jedinca vo vystretej polohe bez hrobovej výbavy. Okrem pohrebiska v Šali-Večimáme výklenkovú úpravu doloženú napr. v hrobe č. 81 zo Šale-Vird,[10] z pohrebiska v Čataji 2 hroby,[11]

[9] Staššíková-Štukovská, D.: Zu manchen spezifischen Ausserung des Bestattungsritus im Frühmittelalter. D. Bialeková/J. Zábojník: Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6 bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava 1996, s. 287-304.

[10] Točík , A.: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Šali-Več. Štud. Zvesti AÚ SAV 29, 1993, s. 90.

[11] Hanuliak, M/Zábojník, J.: Pohrebisko zo 7.-8. stor. v Čataji, okr. Bratislava-vidiek. Arch. Rozhledy 34, 1982, s. 492-493.

alebo z Cíferu-Pácu I.[12]

Okrem výklenkov veľkých rozmerov, ktoré plnili funkciu hrobovej komory, sme v niektorých hroboch zaznamenali malé dutiny slúžiace ako priestor na odkladanie hrobových príloh a potravy. Vydlabaný výklenok najčastejšie obdĺžnikového, menej oválneho resp. lichobežníkového tvaru sa mohol nachádzať v ktorejkoľvek stene hrobu a v rozličnej výške od dna hrobovej jamy. Takúto výklenkovú úpravu sme zistili na pohrebisku v Nových Zámkoch (hrob č. 108, 112) a v Devínskej Novej Vsi (hrob č. 289, 319).

Okrem úpravy dna a úpravy stien hrobovej jamy sme v niektorých hroboch z 9 vyčlenených pohrebísk zaznamenali v rôznej hĺbke prítomnosť kameňa. Vnútorná úprava hrobovej jamy pomocou kameňa je teda ďalším typom úpravy interiéru hrobu v období avarského kaganátu na území Slovenska. Jeho využitie je však na slovenských lokalitách len veľmi sporadické. Minimálny výskyt hrobov s takouto úpravou je zapríčinený pravdepodobne minimálnou dostupnosťou kameňa v rovinatých oblastiach juhozápadného a južného Slovenska, teda na území, kde je sústredená väčšina pohrebísk. Podľa bádateľa A.Točíka, ale nebola nedostupnosť kameňa ako stavebného materiálu hlavnou príčinou jeho nízkeho výskytu. Domnieval sa, že takto upravované hrobové jamy boli pre nomádske etnikum cudzie.[13]

Na skúmanej vzorke pohrebísk bol počet hrobov s takto upravenou hrobovou jamou v porovnaní s inými variáciami vnútornej úpravy veľmi nízky. Z deviatich lokalít sme prítomnosť kameňa zaznamenali len Devínskej Novej Vsi, Prši II, Želovciach a v Košiciach- Šebastovciach. Najviac hrobov s úpravou pomocou kameňa sa našlo v Devínskej Novej Vsi (9 hrobov), Košiciach-Šebastovciach (4 hroby), Želovciach (3 hroby) a v Prši II (2 hroby). Tento počet však nemusí byť konečný, keď vezmeme do úvahy to, že ani jedno pohrebisko nebolo preskúmané celé a veľa hrobov bolo zničených predovšetkým poľnohospodárskou alebo inou činnosťou človeka.

Pozostalí upravovali interiér hrobu väčšinou len pomocou menších kameňov, ktoré pravdepodobne získali priamo na mieste. Väčšie kusy bolo potrebné doviesť zo vzdialenejších oblastí. Pri úprave hrobovej jamy pomocou kameňa rozoznávame niekoľko kombinácií a preto bolo potrebné vyčleniť určité skupiny, ktoré by aspoň čiastočne zodpovedali danej úprave. Pri skúmaní reprezentačnej vzorky pohrebísk sme zistili, že je možné vyčleniť päť rôznych typov. Ide o kamenné obloženie-múrik, prekrytie hrobu vrstvou kameňa, kameň v kombinácii s drevenými konštrukciami, kamene spevňujúce kolovú konštrukciu a neurčená úprava.

Kamenné obloženie-múrik

Predstavuje taký spôsob zásahu do interiéru hrobovej jamy, kedy bolo okolo mŕtveho jedinca vybudované obloženie siahajúce aj do výšky niekoľko desiatok centimetrov. Obyčajne pozostávalo z jedného alebo dvojitého radu na seba pravidelne naukladaných kameňov (obr. 21-23). Pri jazdeckých hroboch vybudovali pozostalí kamenný múrik len okolo mŕtveho jedinca (jazdca). Pri tomto spôsobe vnútornej úpravy hrobovej jamy sme nezaznamenali ďalšiu vnútornú úpravu.

[12] Chropovský, B/Fusek, G.: Výskum pohrebiska v Cíferi-Páci. AVANS , 1984, s. 90.
[13] Točík, A.: Pohrebisko a sídlisko, s. 158.

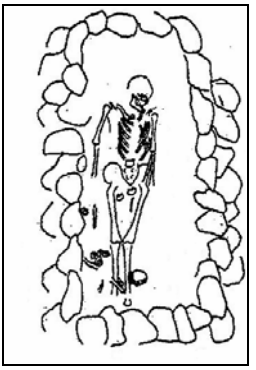
Obr. 21. Pilismarót-Basaharc, h. 26.

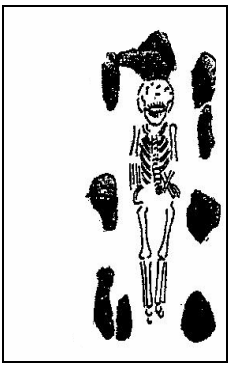
Obr. 22. Pilismarót-Basaharc, h. 77

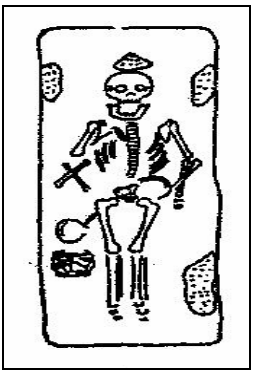
Obr. 23. Pilismarót-Basaharc, h. 100.

Takmer všetky hroby z vybranej vzoky pohrebísk, ktoré sme zaradili do prvej skupiny patrili detským jedincom. Pozostalí uložili do hrobovej jamy len veľmi chudobný hrobový inventár, ktorý dokonca v niektorých prípadoch chýba.

Prekrytie hrobu vrstvou kameňa

Tento spôsob úpravy hrobovej jamy pomocou kameňa pozostával z prekrytia resp. zasypania hrobu vrstvou menších kameňov (obr. 24).V hroboch nebola zistená prítomnosť inej vnútornej úpravy, ktorá by priamo chránila pochovaného jedinca.

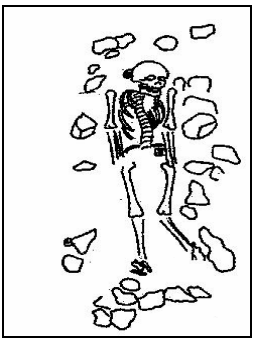
Obr. 24. Pilismarót-Basaharc, h. 82.

Z deviatich pohrebísk sa prekrytie hrobu vrstvou kameňa vyskytlo len v Devínskej Novej Vsi v štyroch hroboch.[14] J. Eisner, ale neuvádza vo všetkých nálezových správach v akej výške a v ktorej časti hrobovej jamy zaznamenal vrstvu kameňa. Teda nie je možné zistiť, či táto vrstva prekryla celú plochu hrobu, alebo len jej časť (napr. pri hlave alebo pri dolných končatinách mŕtveho). Podobne ako v prípade prvej skupiny dominuje v hroboch chudobný hrobový inventár. Najčastejšie ide o hlinenú nádobu.

Kameň v kombinácii s drevenými konštrukciami

Úprava hrobovej jamy pomocou kameňa skombinovaná ešte drevenou konštrukciou patrí z technickej stránky medzi komplikovanejšie úpravy. Pri tomto type kamene predstavovali len akýsi doplnok pri úprave interiéru hrobu. Medzi hrobmi dominuje mužský jazdecký hrob č. 84 z pohrebiska Košice-Šebastovce s bohatou hrobovou výbavou alebo

[14] Eisner, J.: Devínská Nová Ves, s.158.

tiež hrob č. 110 z lokality Prša II (obr. 25, 26). Pri podrobnejšom rozbore vnútornej úpravy hrobu a hrobového inventáru môžeme skonštatovať, že takto upravený a vybavený interiér hrobu bol určený pre jedincov so zvláštnym spoločenským postavením. Jeho bližší význam sa nám nepodarilo vysvetliť.

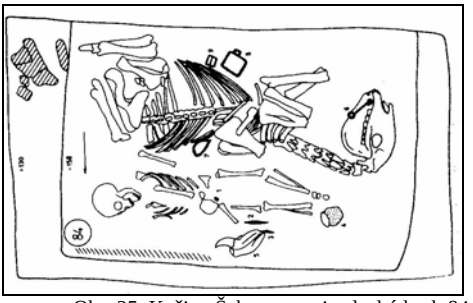

Obr. 25. Košice-Šebastovce, jazdecký hrob 84.

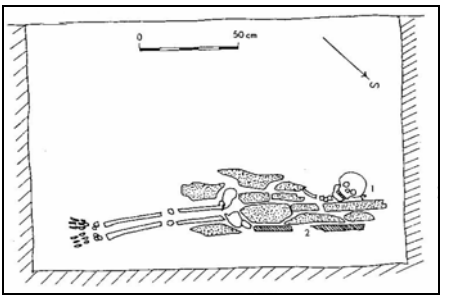

Obr. 26. Prša II, h. 110.

Kamene spevňovali kolovú konštrukciu

Štvrtý typ predstavuje úprava, kde kamene opäť plnia funkciu len akéhosi doplnku. Dominuje komplikovaná kolová konštrukcia**,** ktorú bolo potrebné spevniť. Pozostalí na to využili kamene, ktoré istili drevenú konštrukciu pred zrútením na mŕtveho jedinca.

Z deviatich pohrebísk sme takúto úpravu zaznamenali len v Želovciach v ženskom hrobe č. 716. V tomto hrobe bol pochovaný jedinec ženského pohlavia v drevenej rámovej konštrukciu. Okrem konštrukcie sa v hrobe nachádzali 4 koly, ktoré upevnili z vonkajšej strany rámu. Ich stabilita bola zabezpečená niekoľkými väčšími kameňmi. Spevnené boli však iba tri koly.[15]

Neurčená úprava

Do poslednej nami vyčlenenej piatej skupiny sme zaradili len dva hroby, v ktorých bola zistená prítomnosť niekoľkých kameňov. Ide o hrob č.148 z pohrebiska Košice-Šebastovce a hrob č. 344 z Devínskej Novej Vsi. Na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi v hrobe č. 344 sme zistili len lebku dospelého jedinca neurčeného pohlavia, pričom 2 pieskovcové kamene boli umiestnené pri jednej z kratších stien vo výške 35 cm nad dnom hrobovej jamy. Medzi hrobové prílohy patrila len jedna hlinená nádoba.[16]

Táto skupina je problematická predovšetkým preto, lebo nevieme s istotou určiť, či kamene boli súčasťou úprav hrobovej jamy, alebo to boli tzv. protivampiristické opatrenia.

Hrobové jamy, ktorých súčasťou úpravy boli kamene nenachádzame len na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu, ale boli charakteristické aj pre veľkomoravské obdobie napr. na lokalitách Nitra-Lupka, v Zadunajsku vo Fenékpuszte, a tiež aj na pohrebiskách v bývalej Juhoslávii. Na radových pohrebiskách z 10.-13. storočia sa často vyskytujú veľké kamenné platne o ktorých sa A. Točík domnieval, že sú pokračovaním staršieho zvyku.[17]

Osobitnú skupinu v rámci početných vnútorných úprav hrobovej jamy predstavuje výdreva, ktorá patrí medzi najkomplikovanejšie formy úpravy. Jej hlavnou funkciou nebola len ochrana tela pochovaného jedinca pred kontaktom so zemou, ale mohla mať aj

[15] Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973, s. 162.
[16] Eisner, J.: Devínská Nová Ves, s. 83.
[17] Točík, A.: Pohrebrisko a sídlisko, s. 158.

kultovú funkciu. Základným stavebným materiálom pri budovaní početných drevených konštrukcií boli najčastejšie drevené dosky, menšie zastúpenie majú drevené hranoly a guľatina. Okrem ojedinelých nálezov kovových častí bolo drevo upravované predovšetkým rezaním, štiepaním, sekaním alebo dlabaním. Drevené konštrukcie sa zhotovovali mimo hrobu a až hotové sa umiestnili do pripravenej jamy.

Na základe odlišného riešenia jednotlivých konštrukčných prvkov výdrevy sme vyčlenili niekoľko rozdielnych skupín, pričom v hrobovej jame sa môže nachádzať naraz aj niekoľko typov. Zo skúmaných pohrebísk sme vytypovali nasledovné formy drevených konštrukcií a keďže nie vždy bolo možné určiť danú formu výdrevy, vyčlenili sme osobitnú skupinu, ktorú sme označili ako neúplná výdreva (tab. 1.).

Pohrebisko	Drevená podložka	Drevený poklop	Postranný obklad	Priamy obklad stien	Rámová konštrukcia	Máry	Drevená truhla	Kolová konštrukcia	Neúplná konštrukcia
Bernolákovo				●	●				●
Šebastovce	●	●	●		●			●	●
Želovce		●		●	●	●	●	●	●
Prša II	●	●			●		●	●	●
Šaľa-Veča		●				●		●	●
Štúrovo		●						●	●
Holiare		●	●		●		●	●	●
N. Zámky		●			●		●	●	●

Tab. 1. Typy drevených konštrukcií zistených na vybranej vzorke pohrebísk.

Drevená podložka

Na základe konštrukčnej náročnosti zistených foriem drevených konštrukcií sme zaradili na začiatok typologickej rady drevené podložky vyhotovené najčastejšie z úzkych drevených dosiek (obr. 27). Jednotlivé časti podložky boli pravdepodobne spájané napr. priečnym dreveným hranolom ktorý umiestnili na jej spodnej časti. Rozmery podložky obyčajne odpovedali siluete tela pochovaného jedinca.

Počet hrobov, v ktorých sme zistili výdrevu upravenú na spôsob drevenej podložky je nízky a vyskytuje sa len na 2 pohrebiskových lokalitách. Ich výsledný počet však môže byť oveľa vyšší, pretože doklady o takejto úprave by mohli predstavovať aj hrobové jamy, ktoré majú svoje dná upravené v podobe priečnych priehlbní korytovitého tvaru, vyplnených sypkejšou tmavo sfarbenou zeminou.[18]

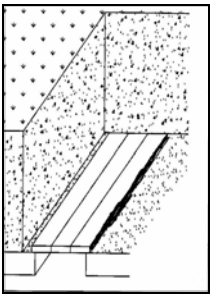

Obr. 27. Drevená podložka.

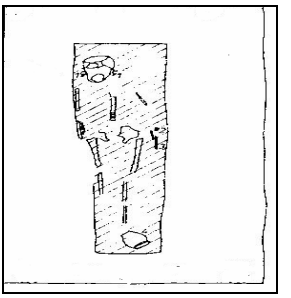

Obr. 28. Prša II, h. 61.

Na drevenú podložku v hrobovej jame uložili pozostalí mŕtveho napr. na pohrebisku

[18] Hanuliak, M.: Veľomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004, s.84.

v Prši II, hrob č. 61 (obr. 28).

Drevený kryt

Dreveným podložkám sú veľmi podobné drevené kryty umiestnené najčastejšie na vyhĺbených stupňoch alebo na drevených koloch (obr. 29). Pri niektorých hroboch sme však zistili drevený kryt ležiaci priamo na mŕtvom. Pomocou dreveného krytu bol mŕtvy jedinec uzatvorený do dutej hrobovej komory a zároveň chránený pred zásypovou zeminou.

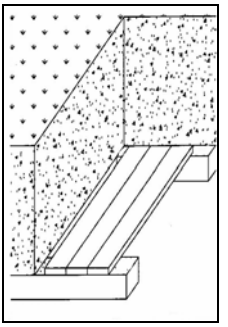

Obr. 29. Drevený kryt.

Obr. 30. Holiare, h. 145.

Prítomnosť dreveného prekryvu v hrobovej jame dokladajú okrem vyhĺbených stupňov, či niekoľkých kolov, stopy pozdĺžnych rýh, nachádzajúcich sa v stenách hrobu v rozličnej výške nad mŕtvym jedincom. Napr. v jazdeckých hroboch drevený kryt chránil len jazdca (obr. 30). Konštrukcia vo forme dreveného krytu sa nachádza na všetkých lokalitách okrem Devínskej Novej Vsi a Prši II, kde sme nezaznamenali ani jeden takto upravený hrob.

Postranný obklad stien hrobovej jamy

Postranný obklad ako ďalší typ drevenej konštrukcie sme na jednotlivých pohrebiskách mohli dokázať len ťažko, čo súviselo predovšetkým s nedostatočným terénnym výskumom a s možnosťou pomýliť si ho s rámovou výdrevou. Konštrukcia tohoto typu bola obyčajne zhotovovaná z dosiek a do hrobu uložená svojou užšou stranou pozdĺž dlhších alebo kratších stien hrobu (obr. 31-33). Je však otázne, akým spôsobom sa zabezpečila stabilita dosiek. Predpokladáme, že túto funkciu plnili drevené koly umiestnené z vonkajšej alebo vnútornej strany drevenej konštrukcie, alebo v niektorých prípadoch menšie lomové kamene.

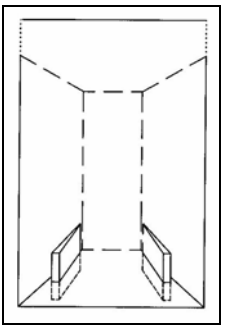

Obr. 31. Postranný obklad.

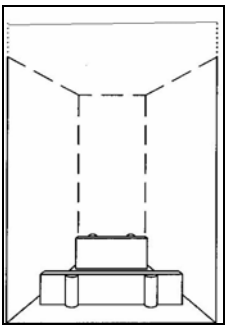

Obr. 32. Postranný obklad.

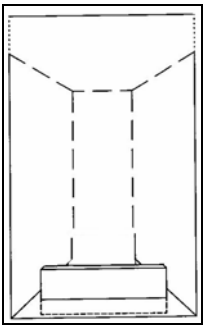

Obr. 33. Postranný obklad.

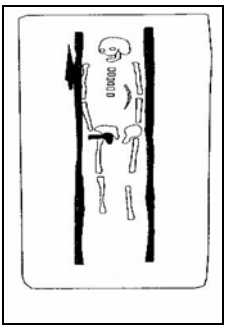

Obr. 34. Holiare, h. 351.

Postranný obklad stien hrobovej jamy sme zistili na pohrebisku v Holiaroch (obr. 34) a v Košiciach-Šebastovciach.

Priamy obklad stien hrobovej jamy

Iný typ drevenej konštrukcie v našej typologickej rade predstavuje priamy obklad stien hrobovej jamy. Jeho hlavná funkcia spočívala najmä v zabezpečení stien hrobovej jamy proti zosuvu. Podobne ako pri predchádzajúcej skupine aj v tomto prípade môžeme z pohrebísk dokázať len veľmi malý počet takto upravených hrobov. Obloženie stien sa nachádzalo minimálne na jednej strane hrobu, najčastejšie pri hlave pochovaného jedinca (obr. 35-37).

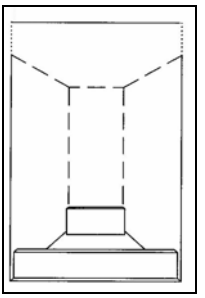

Obr. 35. Priamy obklad stien.

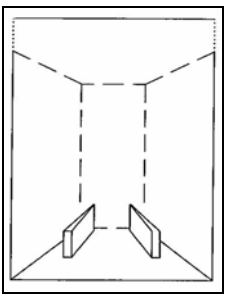

Obr. 36. Priamy obklad stien.

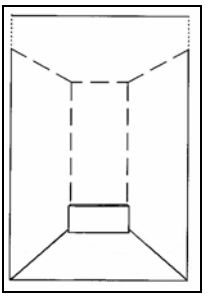

Obr. 37. Priamy obklad stien.

Obr. 38. Bernolákovo, h. 56.

Túto úpravu hrobu sa nám však podobne ako pri predchádzajúcom type výdrevy podarilo dokázať len na troch pohrebiskách (Bernolákovo, Prša II, Želovce).

Z drevených konštrukcií sa na skúmaných pohrebiskách vyskytuje najčastejšie rámová konštrukcia, ktorú sme z typologickej stránky zaradili za priamy obklad stien hrobovej jamy.

Rámová konštrukcia

Drevené rámovanie malo obyčajne tvar pravidelného obdĺžnika, v niektorých prípadoch nadobúda lichobežníkový tvar rozšírený o niekoľko centimetrov pri hlave alebo pri dolných končatinách pochovaného jedinca (obr. 39-41).

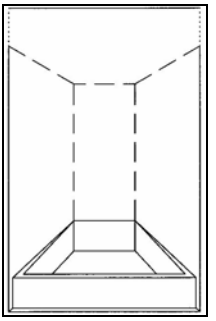

Obr. 39. Rámová konštrukcia.

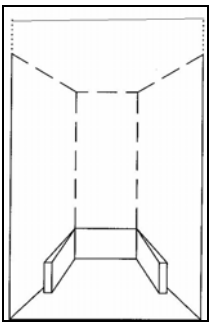

Obr. 40. Rámová konštrukcia.

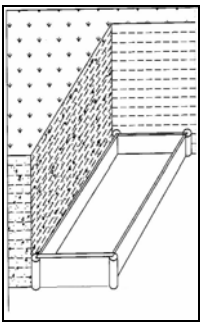

Obr. 41. Rámová konštrukcia.

Obr. 42. Želovce, h. 172.

Vyhotovenie dreveného rámu si vyžadovalo veľa práce a predovšetkým technických poznatkov, ktoré získali včasnostredovekí obyvatelia Slovenska pri budovaní svojich príbytkov. Rámová konštrukcia sa skladala z drevených dosiek, resp. drevených trámov, ktoré boli obvykle spájané bez použitia kovových častí (klincov, skôb) niekoľkými predpokladanými spôsobmi. Jednotlivé steny rámu mohli byť do seba vklinené v rohoch alebo sa pri každej z dlhších stien nachádzali 2-3 koly, ktoré fixovali dlhšie steny rámu, do ktorých boli potom zapasované jeho kratšie steny.

Pri podrobnom skúmaní hrobov s doloženou rámovou konštrukciou sme zistili, že v rámci tejto skupiny je možno vyčleniť niekoľko typov: kompletná štvorstranná rámová konštrukcia, neúplná rámová konštrukcia, rámová konštrukcia s dreveným poklopom-krytom, rámová konštrukcia s dnom, dvojitá rámová konštrukcia (obr. 42), rámová konštrukcia s prepážkou medzi dvoma jedincami alebo koňom a jazdcom a rámová konštrukcia kombinovaná s iným typom výdrevy.

Drevenú konštrukciu v podobe dreveného ráme môžeme dokázať na všetkých deviatich nami vyčlenených pohrebiskách.

Drevené máry

Drevené máry sú najmenej využívaným spôsobom úpravy hrobu prostredníctvom drevených konštrukcií (obr. 43). Tento pomerne neznámy spôsob pochovávania sme vo väčšom počte zaznamenali len na pohrebisku v Želovciach a ojedinele aj v Šali-Veči. Drevené máry sa skladali z podložky vyrobenej z dosiek a štyroch nožičiek na ktorej stála. Po drevených nožičkách sa v hrobovej jame obyčajne dochovali negatívy jamiek siahajúcich 5-10 cm pod úroveň dna.[19] Mŕtvy jedinec ležiaci na márach nebol chránený pred

[19] Čilinská, Z.: Frühmitelalterliches Gräberfeld, s. 69.

kontaktom so zásypovou zeminou, ak však neuvažujeme o tom, že mohol byť zabalený v textílii alebo v zvieracej koži. Nákladnejšiu formu úpravu predstavujú máry uložené napr. do jednoduchého dreveného rámu s poklopom, alebo do zastrešenej konštrukcie, čím sa vytvorila dutá hrobová komora.

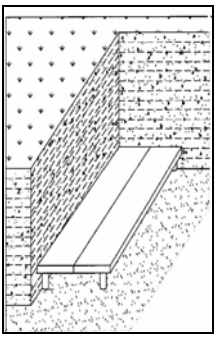

Obr. 43. Drevené máry.

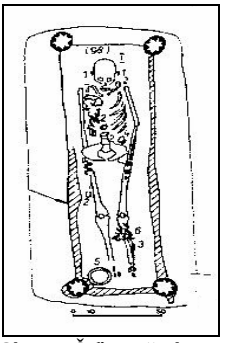

Obr. 44. Šaľa-Veča, h. 44.

Na želovskom pohrebisku pochovávali na drevených márach predovšetým dospelých jedincov a len v ojedinelých prípadoch mladistvých a deti. Na pohrebisku Šaľa-Veča v hrobe č. 27 sa v hĺbke 117 cm rysoval na juhozápadnej stene nepravidelný stupeň široký 6-18 cm. Kolové jamky okrúhleho tvaru, ktoré sa nachádzali v rohoch a dosahovali hĺbku 10-13 cm pod úroveň dna Z. Čilinská charakterizuje ako odtlačky drevených nožičiek már. V ďalšom hrobe č. 79 boli prostredníctvom stupňov upravené a následne zúžené dve dlhšie steny hrobovej jamy (obr. 44). Plytké kolové jamky sme opäť zaznamenali v rohoch, ale mali skôr elipsovitý tvar.[20]

Drevená truhla

Najdokonalejší typ drevenej výdrevy hrobovej jamy predstavuje drevená truhla, ktorej stopy nachádzame v hrobe najčastejšie v podobe zvyškov dreva alebo železných súčiastok (klince, skoby, háky atď.) (obr. 45). Jej výskyt sme zistili na šiestich z deviatich pohrebiskových lokalít, ktoré sme si vybrali ako reprezentačnú vzorku.

Truhly v porovnaní s rámovou konštrukciou predstavujú uzavretú hrobovú schránku, ktorá chránila pochovaného jedinca zo všetkých strán. Väčšina z nich bola pomerne úzka, obdĺžnikového tvaru, takže telo mŕtveho ležalo vo výdreve značne stiahnuté, čo budí dojem, že pred uložením ho stiahli povrazom alebo vložili do obalu z organického materiálu.

Z konštrukčného hľadiska sme rozdelili drevené truhly na niekoľko typov:
- jednoduchá truhla
- truhla stojaca na štyroch nôžkach
- truhla spevnená pozdĺž dlhších strán niekoľkými kolmi
- truhla uložená do rámového obloženia
- truhla zhotovená zrubovým spôsobom
- truhla skombinovaná s roštovou alebo kolovou konštrukciou

[20] Točík, A.: Pohrebisko, s.125.

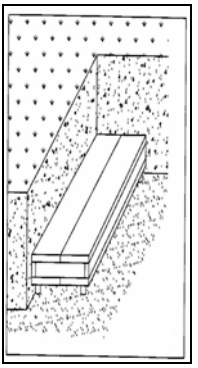
Obr. 45. Drevená truhla.

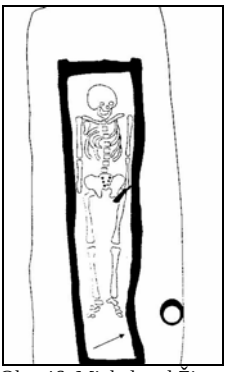
Obr. 46. Michal nad Žitavou, h. 15/56

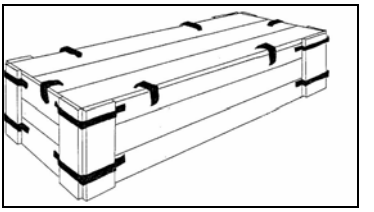
Obr. 47. Kunszallás-Fülöpjakab.

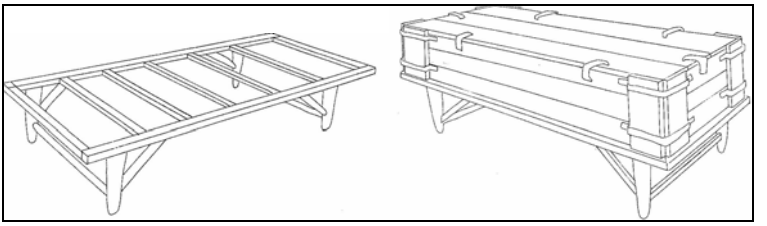
Obr. 48. Kunszallás-Fülöpjakab.

Po konštrukčnej stránke je veľmi zaujímavá aj rakvová výdreva z niekoľkých hrobov z maďarskej lokality Kunszallás-Fülöpjakab (obr. 47, 48). Drevená truhla zhotovená bez dna a spevnená početnými kovovými súčiastkami nebola položená priamo na holé dno hrobovej jamy, ale na tzv. špeciálne drevené ležadlo-pohovku stojacu na štyroch nôžkach po ktorých sa dochovali kolové jamky štvorcového tvaru. Ležadlo bolo vyrobené z dreveného rámu vyplneného priečnymi drevenými latkami a následne prikryté alebo potiahnuté zvieracou kožou.[21]

Najviac hrobov s rakvovou výdrevou sme zaznamenali na pohrebiskovej lokalite v Želovciach (14), v Holiaroch (13) v Štúrove (8). Na druhej strane sa nám v rámci pohrebísk v Šali-Veči a v Bernolákove nepodarilo dokázať ani jeden hrob s takouto vnútornou úpravou.

Kolová konštrukcia

Stavebne komplikovanejšie a náročnejšie sú tzv. kolové konštrukcie a ich rôzne kombinácie s inými formami výdrevy, ktorých zhotovenie si vyžadovalo veľa zručnosti. Táto úprava je pomenovaná podľa počtu drevených kolov (1 x 1, 2 x 2, 2 x 3), ktoré držali, resp. spevňovali v hrobovej jame celú stavbu. Najčastejšie sa nachádzali v rohoch, resp. bližšie ku stredu dlhších stien hrobovej jamy (obr. 49-51). Stopy po koloch môžeme sledovať v zásype už napr. 50-80 cm nad dnom alebo 20 -35 cm pod úrovňou dna hrobovej jamy a boli tupé alebo zahrotené. Nie pri každej hrobovej jame v ktorej sme zaznamenali prítomnosť kolových jám môžeme s istotou vždy potvrdiť, akú funkciu plnili drevené koly. Napr. z pohrebiska v Nových Zámkoch v hroboch č. 22, 76, 104, 298, 476 atď. bádateľka Z. Čilinská uvádza len prítomnosť niekoľkých kolových jám, ale neposkytla podrobnejšie informácie o ich hĺbke, priemere, alebo rozmiestnení.[22]

[21] Tóth, E.H. Sajátos temetkezési szokások a Duna-Tisza Kazi avarkori temetökben. Arch.Ért. 108, 1981, s.157.
[22] Žilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky, s.13, 21, 60,104.

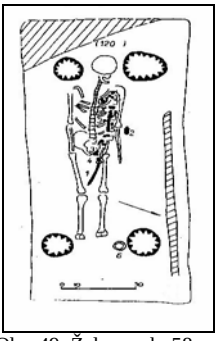
Obr. 49. Želovce, h. 58.

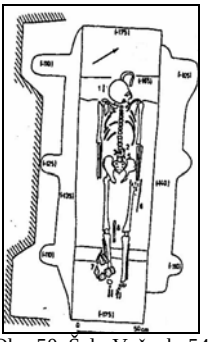
Obr. 50. Šala-Veča, h. 54.

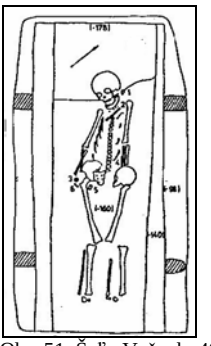
Obr. 51. Šaľa-Veča, h. 40.

Iným typom drevenej kolovej konštrukcie je rošt a jeho rôzne kombinácie s inými formami výdrevy (obr. 52). [23] Táto úprava sa vyskytuje na jednotlivých slovenských pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu pomerne vo vysokom počte.

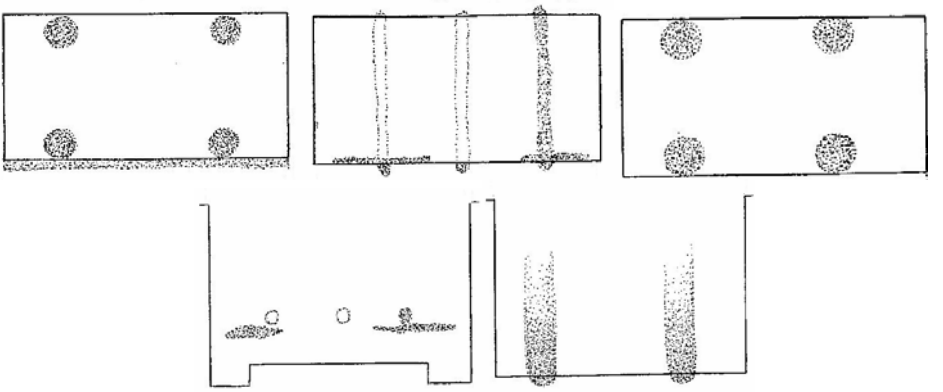
Obr. 52. Rezy hrobovými jamami s kolovou konštrukciou (podľa Wiedermann 1985, tab.V.).

Záver

Záverom možno konštatovať, že pohrebiská z obdoba avarského kaganátu z územia Slovenska nám poskytli početné informácie o rôznych spôsoboch vnútornej úpravy hrobovej jamy. Na základe získaných údajov môžeme s určitosťou povedať, že smrť zohrávala v živote včasnostredovekého človeka významnú úlohu. Jej vplyv sa v plnej miere prejavil predovšetkým v zhotovovaní početných hrobových konštrukcií, ktoré mali mŕtveho chrániť a sprevádzať na druhý svet.

Z reprezentačnej vzorky pohrebísk sme získali veľkú skupinu rôznych úprav, ktoré sme z konštrukčného hľadiska rozdelili na niekoľko typov a ich kombinácie.

[23]Wiedermann, E.: K historicko-chronologickým otázkam včasnostredovekej spoločnosti v 7.-8. storočí na Slovensku. Slov. Arch. XXXIII-2, 1985, s. 376.

Zusammenfassung

Die Innenausstattung der Gräbern aus der Zeit des awarischen Kaganats in der Slowakei.

Die grősste Konzentration der Gräberfeldern zeigt sich im Gebiet des Bratislavaer Tores und seiner nächsten Umgebung. In unserer Arbeit erforschen wir 9 Gräberfelder (Devínska Nová Ves, Holiare, Štúrovo, Želovce, Nové Zámky, Košice-Šebastovce, Prša II, Bernolákovo und Šaľa-Veča). In der Grabgrube beachten wir vorallem die Form der Grabgrube, die Ausstattung des Bodens, die Ausstattung der Wände, die Existenz des Steines und verschiedene Holzkonstruktionen. Sehr kompliziert sind Holzkonstruktionen, w. z. B: die Holzdecke, die Holzunterlage, die Holzbelegung der Wände, die Pfostenkonstruktionen (mit 4-6 Pfosten), der Holzsarg, die Rahmenkonstruktion und die Totenbahre.